

Валерія ПОДУНАЙ

ЄІ І ОАІ ООАЕУІ ² ÇАŃААÈ ĀÈÇІ Ā×ĀІ І В ОĀĐІ ²І А
«ĀÈІ І І ²ÈА ÇІ ĀІ Û»

Досліджено генезис теоретичних поглядів на термін «економіка знань». Встановлено взаємозв'язок цього поняття з аналогічними термінами і запропоновано просторову концепцію визначення «економіки знань».

The paper investigates the genesis of theoretical views on the term «knowledge economy», this concept is defined by the relationship with the same terms, and proposed the concept of the spatial definition of the «knowledge economy».

У теоретичних концепціях постіндустріального суспільства, економіка якого ґрунтується на широкому застосуванні наукового знання, роль інформації стає провідною. Зазначене підтверджується такими характеристиками глобального способу виробництва: надзвичайно швидкий темп; широкі масштаби та глибина змін у розвитку науки і техніки мають революційний вплив на всю світогосподарську систему, різні галузі матеріального виробництва і сфери послуг, що проявляється у змінах їхнього співвідношення, структурі зайнятості, технологічних процесів і форм організації виробництва. Для створення суспільного багатства знання та інформація стають вагомими за матеріальні фактори. Використання цих нових факторів забезпечує зростання ефективності виробництва та збільшення суспільного продукту. Відмінності між фірмами та країнами у сферах володіння інтелектуальними ресурсами зумовлюють нерівномірність розподілу суспільного багатства; у структурі суспільного виробництва збільшується питома вага високотехнологічного сектору, у складі виробленої продукції зростає частка доданої вартості за рахунок інтелектуальної складової, змінюється характер людської праці на користь творчої та інтелектуальної діяльності; разом із процесами дематеріалізації виробництва, що об'єктивно зумовлено формуванням сучасного постіндустріального суспільства, основним фактором конкурентоспроможності економіки стає рівень її технологізації, а основним ресурсом добробуту кожної країни чи корпорації стає творчий та інтелектуальний потенціал.

Разом із тим, в умовах неминучого входження української економіки в систему світового господарства необхідним є забезпечення належної готовності до такої інтеграції, формування чітких уявлень щодо проблем та загроз, що виникають на цьому шляху, в тому числі у сфері інформатизації. Без повної готовності формування нової економіки в Україні не буде прискорення її розвитку, що призведе до загострення соціальних проблем і консервації нашого відставання не тільки від високорозвинених, а й від середньорозвинених країн.

Вивченню зазначеної тематики присвячені численні публікації відомих науковців, серед яких: К. Маркс, А. Маршал, Ф. Бекон, Т. Шульц, Ф. Махлуп, А. Чухно, В. Василенко, В. Геєць, О. Кратт, Л. Федулова, Г. Андрощук, А. Гапоненко, С. Кацура, О. Амоша, В. Мунтіян, О. Шевчук, О. Шмурікова, В. Ляшенко, які характеризуються глибиною та широтою охоплення досліджених проблем. Їхні розробки є ґрунтовними, проте проблема регіонального інноваційного розвитку та розбудови економічного простору потребує подальшого дослідження у зв'язку з докорінною зміною внутрішніх і зовнішніх умов функціонування господарства регіональних систем, активізацією економічних трансформацій з орієнтацією на забезпечення комплексності й ефективності.

Мета дослідження – проаналізувати напрацювання сучасної економічної думки щодо теоретичного визначення терміна «економіка знань», дослідити взаємозв'язок цього поняття з аналогічними термінами і запропонувати концепцію його визначення.

Зародження нової економіки супроводжується змінами у корпоративних культурах, запровадженням у великих світових компаніях посади «директор з управління знаннями», використанням інформаційних систем управління, розширенням повноважень підрозділів з управління персоналом і характеру їхньої діяльності, створенням патентних відділів, дослідницьких структур, сховищ знань та аналітичних підрозділів, виникненням неформальних мереж спілкування, удосконаленням нормативних документів, що регулюють порядок використання знань і стимулювання креативності персоналу.

Потрібно зазначити, що однією з проблем, з якими стикаються дослідники економіки знань, є відсутність згоди з приводу термінологічних аспектів цього поняття. У сучасній економічній літературі трапляються декілька термінів, які ототожнюють з поняттям «нова економіка»: економіка знань (економіка, що базується на знаннях, суспільство знань), інформаційна економіка (інформаційне суспільство), постіндустріальне суспільство, суспільство навчання упродовж життя, цифрове суспільство, суспільство мережевого інтелекту, глобальне суспільство та ін. У цих понять є спільні характеристики, водночас існують риси, властиві лише одному з цих термінів.

Виходячи з проведеного аналізу літературних джерел, можна дійти висновку, що загальним множителем, з яким ототожнюють всі вищенаведені терміни, є поняття «економіка знань». Незважаючи на властиві кожному з цих понять характерні риси, загальна назва сучасної економіки, до якої прагнуть більшість провідних країн світу, – саме «економіка знань». Цей термін в економічній літературі автори найчастіше використовують, тому ми вважаємо, що вивчення теоретичних засад сучасної економіки неможливе без чіткого розуміння терміна «економіка знань» і визначення генезису цього поняття з точки зору економічної теорії. Порівняльну характеристику поняття «економіка знань» подано в табл. 1.

Таблиця 1

**Порівняльна характеристика визначення поняття
«економіка знань»**

Дослідник	Тлумачення поняття
А. Гапоненко [4]	Економіка, заснована на знаннях, або ж економіка знань – це економіка, яка створює, розповсюджує і використовує знання для забезпечення свого зростання і конкурентоспроможності. Іншими словами, будь-яка економіка – і стародавнього Єгипту, й економіка феодальних держав Європи, і сучасна економіка розвинутих держав, і сучасна економіка африканських держав – тією чи іншою мірою заснована на знаннях.
Л. Федулова [12]	Економіка знань – це економіка, яка створює, розповсюджує і використовує знання для забезпечення свого зростання і конкурентоспроможності. У такій економіці знання збагачують усі галузі, всі сектори і всіх учасників економічного процесу. Вона не тільки використовує знання в різноманітних формах, а й створює їх у вигляді науково-технічної та високотехнологічної продукції, висококваліфікованих послуг і освіти.
В. Геєць [7]	Економіка знань («знаннєвомістка економіка») – це економіка, в якій і спеціалізовані, і повсякденні знання є джерелом зростання. В економіці знань визначальним є інтелектуальний потенціал суспільства, на який вона спирається і який становить сукупність повсякденних (буденних) і спеціалізованих (наукових) знань, які нагромаджені в свідомості людей і матеріалізовані в технологічних способах виробництва.
Г. Андрощук [2]	Економіка знань – це те принципово нове утворення, яка має прийти на зміну економіці винищення й експлуатації природи, економіці сліпого бажання людини отримати максимум прибутку. Її основою є не споживачький мотив людини, а прагнення задовольнити свої потреби так, щоб не завдавати шкоди природі, сприяючи при цьому її відтворенню.

К. Маркс у праці «Капітал» розглядав розвиток продуктивних сил як базис, а науково-технічний прогрес – як надбудову, що є результатом розвитку виробництва. Крім того, він вважав, що нововведення, при впровадженні яких відбувається вивільнення основного капіталу, є вдосконаленням, що дає змогу скоротити необхідну робочу площу чи подовжити експлуатаційний термін машин. Також К. Маркс обґрунтував реалізацію в інноваціях конкуренції цілей соціальних груп і творчість, що виникає як наслідок цієї конкуренції.

Неокласична школа (В. Джевонс, А. Маршалл, А. Пігу, Л. Вальрас, К. Менгер та ін.), вважали, що науково-технічний прогрес є заданим чинником у системі ринкової економіки й відзначали його важливість. Проте, на відміну від сучасної концепції ендogenousного технологічного прогресу, ці науковці вважали науково-технічний прогрес зовнішнім фактором впливу на економічну систему, а не внутрішньою причиною економічного зростання. Прихильники неокласичної школи сповідували поведінку економічної людини (підприємець, споживач, найманий робітник), основною метою якої є максимізація прибутку та мінімізація витрат. При цьому основною категорією аналізу був маржиналізм, тобто економічна теорія, що пояснює економічні процеси та явища, виходячи із законів спаду граничних величин (гранична продуктивність, граничні витрати, гранична корисність, гранична дохідність) та закону попиту і пропозиції. Так, А. Маршалл вважав, що людський капітал є важливим чинником ефективного управління економікою, поряд із засобами виробництва та іншими видами капіталу. Кінцевий результат використання капіталу підприємства залежить від використання та застосування знань, тобто інновацій.

Родоначальником теорії «економіки знань» вважають Ф. Бекона, який в XVI–XVII ст. обґрунтовано довів необхідність і важливість одержання й використання інформації, тобто знань, в усіх сферах суспільного життя, і прогнозував посилення цих процесів у майбутньому, а також розробив вдалу класифікацію знань. Тривалий час ідеї Ф. Бекона не мали послідовників. Поширеною думкою є те, що сучасне уявлення про економіку знань бере початок у працях американського вченого Т. Шульца [12].

Вперше термін «економіка знань» використав у своїх працях Ф. Махлуп, з його допомогою він намагався підкреслити роль знань як вирішального фактора економічного зростання і суспільного розвитку [10]. На думку Е. Тоффлера, знання – це те, на чому заснована вся економічна система. На перший погляд, це невидимий ресурс – він не відображається на балансах підприємств, але проявляється у синергічному ефекті від найбільш ефективного використання таких ресурсів, як земля, капітал, праця [8]. Г. Клейнер економікою знань називає такий стан економіки, при якому знання стають повноцінним товаром; будь-який новий товар несе в собі унікальні знання; вони стають одним з основних факторів виробництва ретроспективного аналізу розвитку теорії «економіки знань». Науковець зіставив поняття «інформаційне суспільство» і «суспільство знань», довів принципову різницю між термінами «інформація» і «знання», визначив основні риси «економіки знань», обґрунтував необхідність ставлення до людських ресурсів у новій економіці аналогічно до інших видів ресурсів [9]. Л. Гохберг подає більше лаконічне визначення економіки знань як економіки, заснованої на інтенсивному й ефективному використанні знань [6].

Ретроспективний аналіз показує, що існують два контексти, два дискурси, в яких використовується і розвивається поняття «економіка знань»: науковий, у якому економіка знань виступає як емпірична гіпотеза, узагальнення особливостей і тенденцій розвитку сучасного суспільства, і політичний, де вона розглядається як політична мета і бачення майбутнього. Ці дискурси взаємозалежні, але існують за різними законами. Те, що в науковому дискурсі розглядається як гіпотеза, що заперечується іншими фахівцями і потребує уточнень і перевірок, у політичному представлено як декларацію, що найчастіше відрізняється за змістом від вихідної наукової концепції і дає не завжди правильні орієнтири розвитку [11]. З останнім твердженням можна посперечатися, оскільки це суб'єктивна оцінка, обумовлена відсутністю загальної методології формування та реалізації економіки знань і практичного досвіду її розбудови у пострадянських країнах.

У теоретичному аспекті головною сутністю концепції економіки знань є використання знань для продукування конкурентноспроможних на світовому ринку нових видів продукції та технології, тому варто погодитися з думкою Ю. Бажала [3], що практичний зміст інноваційної моделі розвитку та концепції «знанневої економіки» є тотожним. Модель інноваційного розвитку трансформувалася у концепцію «знанневої економіки», оскільки науково-технологічна інновація є лише фінальним результатом широкого спектра соціально-економічних чинників, багато з яких формуються і діють за межами виробництва, де здійснюються інновації. Мабуть тому деякі вчені ототожнюють економіку

знань з інноваційною економікою. Так, російські науковці стверджують: «Економіка знань проявляється у формі інновацій у різних сферах життєдіяльності населення, що дозволяє вважати її довгостроковою базою прогнозування і джерелом нововведень у суспільстві. Тому економіку знань можна трактувати як інноваційну економіку» [5].

Теоретично будь-яку економіку, що розвивається, можна вважати економікою знань, оскільки кожна економіка створює, розповсюджує та використовує знання для забезпечення свого зростання і конкурентоспроможності [1]. Відмінність економіки знань полягає в тому, що за умов трансформації до економіки знань знання стають двигуном прогресу (технологічного, соціального тощо) чи виконують мінімально необхідну роль допоміжного чинника простого відтворення продуктивних сил – робочої сили та технологічної бази. На наш погляд, пошук взаємозв'язків, спільних характеристик та відмінних особливостей понять, що ототожнюються із терміном «економіка знань», є важливою складовою формування власного погляду на термінологію сучасних економічних тенденцій (табл. 2).

Таблиця 2

**Відмінності між основними типами економіки,
що характеризують стан світогосподарських зв'язків**

Тип економіки	Характерні риси	Відмінності
Інформаційна економіка	високий ступінь залежності економіки від інформації; широке застосування інформаційних технологій в бізнес-практиці; зростання значення ІТ-індустрії для економіки; значне збільшення інформаційної складової в собівартості продуктів та послуг; перетворення інформаційних продуктів в один із основних товарів	комп'ютеризація та автоматизація бізнес-процесів; збільшення обсягів та прискорення обробки і передачі бізнес-інформації
Інноваційна економіка	проривні інновації займають найбільшу частку в структурі інновацій; стабільне зростання частки наукомісткого сектору виробництва, зокрема в доданій вартості та зайнятості; зниження матеріаломісткості та енергомісткості виробництва завдяки активному запровадженню інновацій; більше половини показників економічної ефективності досягнуті за рахунок інноваційних чинників; спрямованість відтворювального процесу на досягнення технологічної конкурентоспроможності та ін.	результативний інноваційний процес; розвиток економічних процесів, що визначають спрямованість позитивних змін завдяки освоєнню досконаліших технологій; розширенню і оновленню номенклатури виробництва; залученню в обіг нових ресурсів;
Нова економіка	феномен «високотехнологічних компаній», що використовують Інтернет як основний економічний ресурс; глобальний кластер економіки, що виробляє програмне забезпечення або постачає технології для інших напрямів; набір електронних практик, які інструментально засновані на мережі Інтернет і спрямовані на створення нових моделей господарювання, підвищення продуктивності,	ядром нового типу економіки є перетворення інформаційних продуктів і послуг в об'єкт виробництва та споживання
Економіка знань	створює, розповсюджує та використовує знання для забезпечення зростання і конкурентоспроможності; усі сфери матеріального та нематеріального виробництва, виробничі та соціальні відносини розвиваються на основі динамічного прирощення та оновлення знань	у структурі суспільного виробництва збільшується питома вага високотехнологічного сектора; у складі виробленої продукції зростає частка доданої вартості за рахунок інтелектуальної складової; змінюється характер людської праці на користь творчої та інтелектуальної діяльності

Нова економіка характеризується ускладненням бізнес-середовища у різноманітних проявах (наприклад, інформаційні ризики, стрімке старіння інноваційних технологій тощо), які неможливо перерахувати, оскільки для кожного суб'єкта господарювання вони своєрідні й індивідуальні. У відповідь на виникаючі ускладнення суб'єкти господарювання намагаються знайти приховані внутрішні резерви і нові шляхи підвищення ефективності використання ресурсів. Як відомо, будь-яка підприємницька діяльність спирається як мінімум на три види ресурсів – матеріальні, фінансові та людські [6]. Традиційно пошуки резервів та шляхів підвищення ефективності спрямовувалися саме на матеріальні і фінансові ресурси, що призвело до певної, хоча і не остаточної, їх вичерпності. Тому природно, що сьогодні перспективним є процес пошуку резервів та шляхів підвищення ефективності функціонування суб'єктів господарювання у новому бізнес-середовищі спрямовується на людські ресурси, в яких приховані найбільші резерви, до цього часу невикористані. В цій ситуації людські ресурси стають на один щабель з фінансовими і матеріальними, а інвестування в них може дати не нижчий ефект. Розуміння цього спонукає нас ставитися до них так, як і до фінансових, і до матеріальних, тобто визнаємо, обліковуємо, оцінюємо, відображаємо у звітності.

Інформаційна економіка характеризується високими показниками зростання продуктивності праці за рахунок системного впливу нових технологій та інновацій, що в свою чергу призвело до зростання національних багатств найбільш високорозвинутих країн.

Сьогодні теорія інформаційної економіки є доволі неоднозначною економічною дисципліною. З одного боку, зараз в її рамках активно формується нове системне бачення сучасних економічних явищ, які недостатньо адекватно пояснюються за допомогою традиційних економічних концепцій або взагалі не є предметом їхньої уваги. З іншого боку, повноцінна інформаційна економічна система ще не сформувалася у жодній країні світу. Результатом науково-технічної революції другої половини ХХ ст. стала поява кількох нових галузей, у функціонуванні яких провідну роль відіграють не матеріальні й капітальні, а інформаційні та людські ресурси. Розвиток цих галузей більшою або меншою мірою вплинув на діяльність усіх інших, традиційних секторів економіки, але не змінив їх [3].

Інноваційну економіку характеризують наявність та широке використання сучасних інформаційних технологій і комп'ютеризованих систем, розвиненої інфраструктури, що забезпечує створення національних інформаційних ресурсів, прискорена автоматизація і комп'ютеризація всіх сфер і галузей виробництва і управління, створення й оперативне впровадження в практику інновацій різного функціонального призначення, наявність гнучкої системи випереджаючої підготовки і перепідготовки кваліфікованих фахівців [10]. Важливим для інноваційної економіки є також фактор ставлення до основної виробничої потужності суспільства – людини як виробника високоінтелектуальної та високоефективної праці. Саме тому інноваційна економіка потребує використання нової концепції підготовки кадрів, основою для якої є підтримка розвитку творчого потенціалу працівників, забезпечення постійного навчання працівників з метою підвищення рівня їх кваліфікації, співпраця з вищими навчальними закладами тощо.

Вищезазначене дає змогу визначити взаємозв'язок цих термінів і запропонувати візуалізацію просторової концепції «економіки знань», яка, таким чином, є своєрідним простором, де можуть формуватися і взаємодіяти на різних етапах та в різних модифікаціях усі типи сучасних економічних систем країн, незалежно від того, на що більшою мірою зорієнтована економіка окремо взятої країни – на інноваційну складову, на ступінь інформатизації суспільства або на програмне забезпечення досягнення глобального позитивного ефекту (рис. 1). У такому випадку знання виступатимуть своєрідним засобом побудови нового сучасного типу глобальної економіки.

Аналізуючи вищенаведене, на нашу думку, «економіка знань» – це економіка, яка створює, розповсюджує і використовує знання для забезпечення свого зростання та конкурентоспроможності, в якій знання збагачують усі галузі, всі сектори і всіх учасників економічного процесу. Це простір для використання знань у різноманітній формі, створення їх у вигляді науково-технічної та високотехнологічної продукції, висококваліфікованих послуг і освіти.

Наприкінці ХХ ст. виникла об'єктивна ситуація, коли прогрес економічної науки перетворив її в нову сферу – економіку знань, що не могла без інформації не лише існувати, а й розвиватися. Виник принципово новий об'єкт за формою і змістом – синтез економіки й інформації.

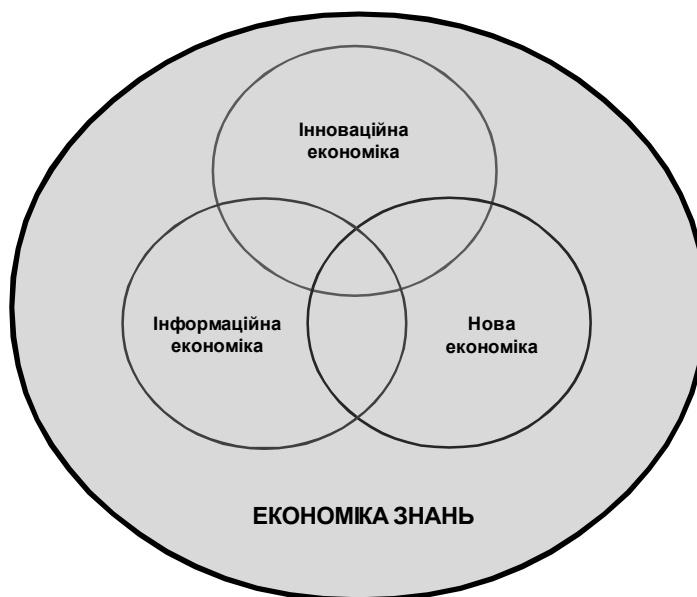

Рис. 1. Просторова концепція визначення терміна «економіка знань»

Отже, до особливих рис економіки знань належать: високий рівень частки послуг у виробництві ВВП; прискорення темпів створення, нагромадження й використання знань, що виражається, зокрема, у розширенні систем освіти й обсягу наукових досліджень; наростаючі зміни в інформаційно-комунікаційній сфері; поява інституту нового типу в сфері виробництва й використання знань у вигляді неформальних мереж; формування національних інноваційних мереж; розширення доступності освіти; формування сектору інформаційно-комунікаційних технологій; набуття політичного значення ролі знань в економіці; інтернаціоналізація економік, тобто їхня взаємодоповнюваність, взаємопроникнення і взаємозв'язок.

Запропонована концепція має за мету визначити «економіку знань» як простір, а саме «знання» як засіб для побудови сучасної економіки, що заснована на інноваціях, інформації та створенні нових моделей господарювання. Наступним кроком має стати аналіз кількісного та якісного співвідношення просторових сфер «інноваційної економіки», «інформаційної економіки» та «нової економіки» у національних економіках провідних країн світу, а також визначення найбільш оптимального співвідношення цих понять для досягнення стійкого глобального економічного розвитку.

Література

1. Ажажа М. А. Інвестиції в освіту як фактор інтелектуального прогресу / М. А. Ажажа // Соціальна перспектива і регіональний розвиток : [наук.-пр. журн.]. – Запоріжжя : КСК-Альянс, 2007. – Вип. 2. – С. 37–40.
2. Андрощук Г. А. Прогнозирование инновационной деятельности на основе анализа активности глобальных фирм / Г. А. Андрощук // Проблемы науки. – 2006. – № 5. – С. 40–47. – *Бібліогр.* : С. 46–47.
3. Бажал Ю. Знаннєва економіка: теорії і державна політика / Ю. Бажал // Економіка і прогнозування. – 2003. – № 3. – С. 71–76.
4. Гапоненко А. Л. Современный рынок знаний: понятие, участники, формы / А. Л. Гапоненко // Проблемы теории и практики управления. – 2010. – № 6. – С. 55–64.

5. Гапоненко А. Л. *Управление знаниями. Как превратить знания в капитал* / А. Л. Гапоненко, Т. М. Орлова. – М. : Эксмо, 2008. – 400 с.
6. Гохберг Л. *Национальная инновационная система России в условиях «новой экономики»* / Л. Гохберг // *Вопросы экономики* ; гл. ред. Л. И. Абалкин. – М., 1929. – 2003. – № 3. – С. 26–44.
7. *Економіка знань та її перспективи для України : наук. доп.* / [Геєць В. М., Александрова В. П., Бажал Ю. М., Данько М. С., Дем'яненко В. В.] ; Ін-т екон. прогнозув. НАН України. – К., 2005. – 168 с.
8. *Економіка знань* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/15_DNI_2008/Economics/33052.doc.htm
9. Клейнер Г. *Микроэкономика знаний и мифы современной теории* / Г. Клейнер // *Высшее образование в России* : [науч.-пед. журнал Мин-ва образов. Рос. Федер.] ; гл. ред. М. Б. Сапунов. – М., 1992. – 2006. – № 9, С. 32–37.
10. Старовойт О. В. *Економіка знань у стратегії інноваційного розвитку освіти: автореф. дис. канд. філ. наук: 09.00.10* [Електронний ресурс] / О. В. Старовойт. – К. : Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2010. – Режим доступу : <http://osvitata.com/osvita-ta-ekonomika/ekonomika-znan-u-strategi-innovatsiyного-rozvitku-osviti/vsi-storinki.html>
11. Унтура Г. А. *Экономика знаний как определяющий элемент новой экономики региона* / Г. А. Унтура, А. В. Евсеенко // *Регион: экономика и социология*. – 2007. – № 1. – С. 154–168.
12. Федулова Л. *Технологічна готовність економіки України до нових викликів в умовах відсутності технологічної політики* / Л. Федулова // *Економіка України*. – 2010. – № 9. – С. 12–25.